

Бажан Оксана Миколаївна

Бажан Оксана Николаевна

Bazhan Oksana Mykolaivna

Співвідношення термінології та професіоналізмів у фаховому мовленні екологів та мікробіологів

Соотношение терминологии и профессионализмов в профессиональном речи экологов и микробиологов

Value of terminology and jargon in the professional ecologists and microbiologists speech

Ключові слова: термін, мовлення, специфіка.

Ключевые слова: срок, речи, специфика

Key words: term, broadcasting, specificity

У статті аналізується специфіка термінів та професіоналізмів у фаховому мовленні екологів та мікробіологів.

Призначена для студентів, науковців, редакторів.

В статье анализируется специфика терминов и профессионализмов в профессиональном речи экологов и микробиологов.

Предназначена для студентов, ученых, редакторов.

The article analyzes the specific terms and jargon in the professional broadcasting ecologists and microbiologists.

Designed for students, scholars, editors.

Дата та джерело публікації: Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наукових праць. – Ужгород: Ужгородський національний університет. – 2012. - С. 20 - 29 (факультет економіки та менеджменту, кафедра українознавства).

Актуальність дослідження полягає в тому, що вперше досліджується фахове мовлення екологів та мікробіологів.

Звернення до даної проблеми відбулося з тієї причини, що у сучасному світі проблематика термінознавства заповнила мовні обрії.

Біля витоків творення української термінології стояли наковці І. Верхратський, В. Левицький, С. Рудницький, О. Курило, О. Огоновський, І. Полюй та ін. Вони доклали багато зусиль для вироблення фахової термінології з різних наукових і технічних ділянок. Прагнучи до того, щоб термінологія була «всеукраїнська і поєднувала елементи власне національного і міжнародного» [5].

Слова **термін, термінологія** походять від імені латинського божества меж і кордонів – Термінус. **Термін** – це слово чи словосполучення, що вживається для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання:

- науки (*молекула, атом, спирт; оптика, діоптрія; клітина, тенеза*),
- техніки (*механізм, статор, різograf, комп'ютер, пульт, ксерокс, трансформатор*),
- суспільно-політичного життя (*республіка, монархія, анархія, тоталітаризм, демократія, конституція, кодекс*),
- мистецтва (*поезія, літографія, модернізм, роман, ампула, ракурс, квартет*).

Професіоналізми [лат. *professio* – заняття, спеціальність] – слова, вживання яких обмежене вузькоспеціальними потребами

представників певної професії. До професіоналізмів зазвичай належать назви *знарядь праці, трудових процесів, різні професійні означення загальномовних понять*. Через обмеженість їх уживання більш-менш вузьким колом людей, а також у силу того, що в більшості випадків професіоналізми є неофіційними розмовними заміниками термінів, їх іноді називають професійними діалектизмами.

Мета роботи: осмислити фахове мовлення екологів та мікробіологів. Вирішення мети зобов'язує реалізацію конкретних завдань:

- проглянути еволюцію понять: професіоналізм, термін;
- дослідити специфіку фахового мовлення екологів та мікробіологів;
- осмислити омонімію, синонімію, антонімію в екологічній терміносистемі.

У латинській мові (термін) воно означало «кінець», «кордон», «межу». У середньовіччі набуло вже значення «визначення», «позначення». У старофранцузькій мові знаходять навіть номінацію «терме» - слово. В Україні ця назва поширюється вже в XVIII ст.

За терміном завжди стоїть предмет думки, але не думки загальною, а спеціальною думкою, обмеженою певним полем. Термін є безперечно пов'язаний з науковим поняттям. На наш погляд, саме в цьому полягає найважливіша відмінність термінів від слів загальноповсюджаної лексики: спеціальне слово не може бути зрозумілим без попереднього знайомства з предметом, який воно позначає. Від слова термін утворено термінологія, яка означає

сукупність термінів з усіх галузей знання (або однієї галузі знання). Науку, що вивчає українську термінологію, називають **термінознавством**.

Терміни поділяються на:

- *загальнонаукові*;

- *галузеві*.

Загальнонаукові терміни - це терміни, які вживаються в одному значенні в багатьох галузях (*аналіз, аргумент, ідея, процес, формула, синтез, документ, охорона*).

Галузеві терміни - це слова або словосполучення слів, які відображають специфіку конкретної галузі (*термінофіли (теплолюбні організми), прокаріоти (двоядерні організми), фузаріоз (суха гниль картоплі), фомоз (суха гниль моркви), фітофтороз (картопляна гниль; розповсюджена хвороба листя, стебел і бульб картоплі, збудником якої є гриб фітофтора. Плодова гниль яблук (моніліоз) – розвивається за механічного пошкодження шкірочки плода як на дереві, так і під час зберігання; теніаринхоз (бичачий ціп'як), ентеробіоз (гострики), фекалії (відходи) тощо*).

Виникнення терміна «екологія» відносять до серед.19 ст. (1859), проте у науковий обіг його ввів у 1866 році німецький вчений Геккель. Термін походить від грец. слів «ойкос», що означає дім, помешкання та «логос» - наука. Поступово це поняття трансформувалося, збагачувалося фактичними даними. У 20 - 30 роках формувалося уявлення про біоценози, з'явилися терміни – екосистема (Текслі), біогеоценоз (Сукачов), сформувалася екологія людини.

Мікробіологія (*від мікро і біологія*) наука, що вивчає мікроорганізми, — *бактерії, мікоплазми, актиноміцети, дріжджі, мікроскопічні гриби і водорості* — їх систематику, морфологію, фізіологію, біохімію, спадковість і мінливість, поширення і роль в круговороті речовин в природі, практичне значення.

Розвиток загальної мікробіології збагачує терміносистему сільськогосподарської і корінної мікробіології загалом термінами, які представляють собою класифікацію мікроорганізмів, їх структуру, семантику, генетику, виникнення, життєдіяльність, їх практичне використання і значення. Крім того, ми можемо говорити про терміни, які називають мікроорганізми, що здатні викликати хворобу у людини, тварини, рослини.

Першим мікроб побачив голландський натураліст А. Левенгук (1632-1723) із допомогою мікроскопа. Почали активно з'являтися праці, які були присвячені мікробіологічній тематиці. Саме в цей час з'явилися такі терміни як мікроскопічні форми грибків, пліснява, бульба, бактерії, мікроб, маленька тварина, бацила, кок, спірохета, спірила.

Мікроорганізми були відкриті в кінці 18 століття, але мікробіологія як наука сформувалася в кінці 18 ст., опісля геніальних відкриттів французького вченого Л. Пастера. Вчений довів, що бродіння – не хімічний процес; розробив основи дезінфекції, асептики і антисептики; запропонував метод вакцинації. Відкриття, які були зроблені Л. Пастером, дали життя наступним термінам: анаеробіз, бродіння, мікроорганізми, антисептика, вакцинація, бактеріальні культури тощо. Великий

вклад внесли такі вчені як Кох, Мечников, Феликс, Ерліх (1889 рік). Ці відкриття посприяли появі таких термінів як імунітет, мікробний антагонізм, антитіло, антигени.

Загалом як екологія, так і мікробіологія – науки, які включають поняття з біології, медицини, фізики, економіки, психології, етики. Дуже багато лексики запозиченої.

У філології термін називають “офіційним професіоналізмом”. На відміну від останнього, терміни тяжіють до нейтральності, тобто беземоційності свого значення.

З активізацією національного відродження в усіх галузях почалося активне наукове словотворення в Україні. Більшість держав світу має свою національну термінологію (з елементами інтернаціональної лексики). У цивілізованій країні, якою нині прагне стати Україна, національна мова забезпечує всі галузі життя і, зокрема, фахове спілкування. Тому процес створення наукової термінології в українській мові є природним і необхідним.

Професіоналізми за їхнім стильовим забарвленням є емоційно-експресивними словами, а отже, належать до царини стилю художнього та розмовного, а не наукового чи офіційно-ділового.

На відміну від *термінів*, *професіоналізми* не мають строгого наукового визначення, не становлять цілісної системи, можуть мати експресивне забарвлення. Якщо терміни – це, як правило, абстрактні поняття, то професіоналізми – конкретні, вони надзвичайно детально диференціюють ті предмети, дії, якості, що безпосередньо пов'язані зі сферою діяльності відповідної професії. Наприклад, слова і звороти зі сфери мікробіології (проф. мікроб

(мікробіонт), проф. хвиляста бактерія (спірелла), проф. дрібноживець (мікробіолог); проф. кишкова паличка (ешеріхія коли), харчова інфекція (дизентерія), токсин, що блокує нервову функцію і призводить до паралічу терм. ботулоксин, викликає ботулізм тощо).

Професіоналізми виникають як розмовні неофіційні замітники вже наявних у певній галузі термінів. Це – загальнозрозумілі слова, але літературними вони не є.

У межах одного колективу, підприємства, відомства може народжуватись безліч нових професіоналізмів. Нові професіоналізми творяться за рахунок словоскладання, префіксів та суфіксів.

Наприклад: а) словоскладання (любити вологу – вологолюбність (гігрофіти); витривалість тіні - тіньовитривалість); б) префіксів до, недо, над, за, роз (забрудненість, розмноження, непарнокопитний (сsaveць); суфіксів ість, -ат, -ація, -аж (пливучість, фактаж).

Такі професіоналізми вживають здебільшого в усному мовленні. У писемному спілкуванні, зокрема в діловому, вживання таких слів небажане. Проте широко розповсюджені вони в художній творчості, де їх використовують із метою мовної характеристики персонажів, відтворення мовного колориту різних професійних груп, із метою емоційного увиразнення мовлення.

Нейтральність термінології та емоційно-експресивне забарвлення професіоналізмів – межа вододілу між цими

лексичними масивами наукової (ділової) та художньої (розмовної) лексики.

Для загальнолітературної мови найбільш характерні стилістичні **синоніми** – слова, які однакові за значенням, але різні за стилістичними відтінками. На відміну від загальнолітературної мови, у терміносистемах терміни – синоніми, виражаючи певне поняття, як правило, не характеризують його з різних сторін, а є дублетними найменуваннями, що ввійшли в термінологічну систему внаслідок різноманітних мовних контактів і різноспрямованих тенденцій у процесі її формування.

Синонімічні відношення як у науково-технічній термінології загалом, так і в екологічній, – це відношення значень, що виражені різними термінами, які передають істотні ознаки одного поняття і мають семантичний інваріант.

До термінів-синонімів належать різноструктурні слова і словосполучення питомі і запозичені, що різняться одним компонентом. В екологічній термінології прикладом таких синонімічних відношень виступають:

Таблиця № 3

Найбільш поширеним семантичним явищем в екологічній терміносистемі є **синонімія**. До термінів-синонімів належать як питомі, так і запозичені лексеми, що вступають у синонімічні відношення у конструкціях типу:

1) терміни – складні слова, які різняться одним терміноелементом, позначаючи при цьому одне поняття (*авіафауна* – *орнітофауна*; *азотобактерії* – *азотофіксатори*;

аквакультура – марикультура [13]) 2) терміни-словосполучення, у складі яких синонімічними є один з компонентів – виразник видового поняття: а) коли обидва компоненти є іншомовними (зрілість біогеоценозу – екосистеми; едафічне – біокосне середовище [13]), кар'єрні – шахтні води [13]); б) коли один компонент є іншомовним, а другий – власне українським (індекс аридності – сухості, термальне – теплове забруднення, пасторальна – пасовищна дигресія (виснаження пасовищ) [13]), (мілітарне – військове забруднення, трофічна – харчова мережа, термодинамічна – теплова криза) [13]); в) коли обидва компоненти є національними (місце розташування – існування, щільність – густота популяції, навколишнє – природне середовище, побутові – комунальні відходи) [13]); 3) терміни, де можливе паралельне використання як однослівного терміна, так і терміна-словосполучення: а) конструкції, які вміщують спільнокореневі компоненти (абісаль – абісальна зона) [13]); б) конструкції, позбавлені спільнокореневих компонентів (апробіонт – індикатор забруднення (пристрій, який встановлює забруднення частин екосистеми), біолюмінесценція – світіння організмів, мікроландшафт – географічна фація, резистентність – екологічна стійкість) [13]).

Однією з причин появи синонімічних відношень в екологічній термінології є випадки утворення епонімних одиниць, тобто термінів-словосполучень, до складу яких входить власна назва, та їх відповідників, створених на основі класифікаційної ознаки: закон Кюв'є – закон кореляції) [13] .

Окремо слід виділити **синонімічні відношення**, які характерні для екологічних термінів, що вживаються на позначення назв і наукових напрямів: аутекологія – екологія видів, фітогеографія – ботанічна географія, мегаекологія – глобальна екологія, факторальна екологія – чинникові екологія [13]. Порівняйте зокрема: динекологія, еволюційно – динамічна екологія – «розділ екології, що вивчає динаміку та еволюційні взаємозв'язки особин та їхніх груп з довкіллям» [13], екологія канцерогенезу, онкологічна екологія – розділ медичної екології, що досліджує взаємозв'язки організмів між собою та навколишнім середовищем, які можуть спричинити утворення злоякісних новоутворень [13].

В екологічній терміносистемі можливі випадки синонімії між окремими компонентами словосполучення, які в загальнолітературній мові не є синонімами: підгрунття – материнська порода, територіальність – територіальна поведінка, екологічне мислення – підхід, абсолютна – летальна доза [13] .

Окремо можна виділити синонімічні ряди. До складу яких входять як екологічні терміни слова, так і терміни – словосполучення: антагонізм, суперництво, конкуренція організмів; іліофіт, світлолюбна рослина, світлова рослина; озоносфера, озоновий шар, озоновий екран; плетобіосфера, плівка життя, жива оболонка Землі.

Широко представлено в досліджуваній терміносистемі **антонімію**, у якій реалізується особливість мовного вираження протилежності понять, якими оперує екологічна наука. Протиставлення лексичних значень терміноодиниць є одним із

важливих проявів системних відношень в аналізованій галузевій терміносистемі української мови.

Антонімія в екологічній терміносистемі представлена як на лексичному (*забруднення – очищення, позитивний – негативний фототаксис (рух простих організмів до джерела світла)*), так і словотвірному (*безпека – небезпека, спадкоємна – неспадкоємна мінливість*) [13] рівнях мови.

Таблиця 4 У термінах-словосполученнях протиставляються окремі складові частини, які передають значення диференційної семи типу: а) наявність – відсутність ознаки (*активна – пасивна небезпека, відкритий – закритий ґрунт, залежні – незалежні популяції, токсичні – нетоксичні відходи*) [13]; б) більший ступінь вияву ознаки – менша кількість або ступінь ознаки (*макроорганізми – мікроорганізми, вищі – нижчі рослини, максимальний – мінімальний стік*) [13]; в) місце розташування у просторі або місце протікання процесу (*вертикальна – горизонтальна зональність, верхове – низинне болото, нижня – верхня межа біосфери*) [13]; г) особливості форми, розміру та характеру (*однорусний – багаторусний ліс, довгоіснуючі – короткоіснуючі радіоактивні відходи, сухий – вологий клімат, великий – малий круг біотичного обміну, первинний – вторинний забруднювач*) [13].

Аналізовані приклади показують, що фахова мова екологів та мікробіологів не лише багата на професіоналізми та терміни, а й вражає своїм специфічним лексичним складом, тобто синоніми, антоніми, омоніми просто зачаровують дослідників. Проте мовний її ґрунт потребує не одного пильного ока мовознавця.

Список використаної літератури:

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. / Б. Антоненко-Давидович – К.: Либідь, 1991.
2. Домарецький В.А. Російсько-український термінологічний словник. – К.: УДУХТ, 1994.
3. Золотухін Г.О., Литвиненко Н.П., Місник Н.В. Фахова мова медика. – К.: Здоров'я, 2002.
4. Культура української мови: Довідник / За ред. В.М.Русанівського. – К.: Либідь, 1990.
5. Паламар Л.М., Кацавець Г.М. Українське ділове мовлення. / Паламар Л.М., Кацавець Г.М. – К.: Либідь, 1997.
6. Панько Т.І., Кочан., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. – Львів, 1994. – С. 144.
7. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика. / М. І. Пентилюк. – К.: Вежа, 1994.
8. Пономарів О. Стилiстика сучасної української мови. / О. Пономарів. – К.: Либідь, 1992.
9. Русанівський В.М. Мова в нашому житті. / В.М. Русанівський. – К.: Либідь, 1989.
10. Снакин В. В. "Словарь-справочник по экологии" (Под редакцией академика Яншина А. Л. Издание осуществлено при финансовой поддержке Российского фонда

фундаментальных исследований (99-04-62081) и Фонда им.
В. И. Вернадского

11. Словарь "Термины и определения по охране окружающей среды, природопользованию и экологической безопасности"

"Изд-во СПбГУ" ISBN: 5-288-02311-5, год выхода: 2001.

12. Словник термінів мікробіолога [enc-dic.com](http://enc-dic.com/microbiology/Mikrobiologija-2716.html)»**microbiology**
[/ Mikrobiologija-2716.html](http://enc-dic.com/microbiology/Mikrobiologija-2716.html)

13. Миркин Б. М. и Наумова Л. Г. Популярный экологический словарь. "Тайдекс ко".